

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRISHDA OILAVIY
TARBIYANING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI****Mamadjanova Gulnoraxon Solidjonovna**

Andijon davlat chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22255346>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni shakllantirish jarayonida oilaviy tarbiyaning tutgan o'rni va pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Yozma nutq o'quvchining fikrlash faoliyati, so'z boyligi, grammatik saviyasi hamda umumiy nutqiy madaniyatining ko'rsatkichi sifatida talqin etilib, uning shakllanishida maktabgacha va boshlang'ich ta'lim davrida oila muhitining, ota-ona munosabatining, uy sharoitidagi nutqiy faoliyatning ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda nazariy tahlil, kuzatish, so'rovnoma va pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalariga tayanilgan holda, oila va maktab hamkorligini yo'lga qo'yishning samarali shakllari, ota-onalarning bolalar bilan yozma nutq ustida ishlash bo'yicha amaliy tavsiyalari ishlab chiqilgan. Maqola natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilari, maktab psixologlari va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: yozma nutq, oilaviy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, nutqiy faoliyat, pedagogik hamkorlik, ota-ona munosabati, nutq madaniyati, savodxonlik, uy vazifalari, tarbiyaviy muhit.

Аннотация. В статье научно-теоретически и практически анализируются педагогические возможности и роль семьи в развитии письменной речи детей в условиях цифровой среды. Письменная речь рассматривается как важный показатель мыслительной деятельности ребенка, его словарного запаса, грамматической грамотности и общей речевой культуры. В исследовании рассматривается влияние речевой среды в семье, характера общения родителей с ребенком, традиции семейного чтения, организации письменных заданий в домашних условиях, а также использования цифровых средств на развитие письменной речи ребенка. Особое внимание уделяется двойственному характеру воздействия цифровых технологий: с одной стороны, они создают дополнительные возможности для чтения, письма, создания текстов и получения обратной связи, с другой стороны, чрезмерное использование цифровых средств может способствовать сокращению письменных высказываний, распространению орфографических ошибок и формированию поверхностной культуры письменного общения. Результаты исследования показывают, что содержательное семейное общение, регулярное чтение, педагогическая поддержка родителей и эффективное сотрудничество семьи и школы являются важными условиями успешного развития письменной речи детей.

Ключевые слова: цифровая среда, письменная речь, дети, семейное воспитание, родители, семейное чтение, речевая среда, письменная грамотность, цифровые технологии, коммуникативная компетентность, сотрудничество семьи и школы.

Abstract. This article analyzes the pedagogical role and potential of the family in developing children's written language skills in a digital environment from theoretical and practical perspectives. Written language is considered an important indicator of a child's thinking activity, vocabulary, grammatical literacy, and overall language culture. The study examines the influence of the family language environment, parent-child communication, family reading traditions, organization of writing activities at home, and the use of digital technologies on children's written language development.

Particular attention is paid to the dual impact of digital technologies. On the one hand, digital tools provide additional opportunities for reading, writing, creating texts, editing written works, and receiving feedback. On the other hand, excessive use of digital communication may contribute to shortened written expressions, spelling mistakes, superficial communication, and reduced motivation for producing extended texts. The findings indicate that meaningful family communication, regular reading activities, parental pedagogical support, and effective cooperation between the family and school are important conditions for the successful development of children's written language skills in the digital environment.

Keywords: digital environment, written language, children, family education, parents, family reading, language environment, writing literacy, digital technologies, communicative competence, family-school cooperation.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishi, uning nutqiy va aqliy salohiyatining yuksalishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bola shaxsining shakllanishida hal qiluvchi davr bo'lib, aynan shu davrda o'quvchida og'zaki nutqdan yozma nutqqa o'tish, fikrni izchil va mantiqiy tarzda qog'ozga tushirish ko'nikmasi shakllana boshlaydi. Yozma nutq — bu shunchaki harflarni to'g'ri yozish emas, balki fikrni tartibga solish, uni grammatik jihatdan to'g'ri, uslubiy jihatdan izchil ifodalash qobiliyatidir. Shu bois yozma nutqni shakllantirish muammosi nafaqat metodik, balki chuqur pedagogik-psixologik muammo sifatida ham qaraladi.

Bola shaxsining shakllanishida oila birlamchi ijtimoiy institut sifatida alohida o'rin tutadi.

Bola hayotining dastlabki yillaridayoq oilada eshitgan nutq namunalari, ota-ona bilan muloqot uslubi, uyda kitob o'qish an'anasining mavjudligi yoki yo'qligi uning kelgusidagi nutqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, oilada nutqiy muhit boy va tartibli tashkil etilgan bolalar maktabga kelganda nisbatan boy so'z zahirasi, fikrni izchil bayon etish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Aksincha, oilaviy muloqot cheklangan, kitobxonlik madaniyati shakllanmagan oilalarda tarbiyalangan bolalarda yozma nutqni egallashda ko'proq qiyinchiliklar kuzatiladi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga faol kirib borishi natijasida oilaviy muloqotning qisqarishi, bolalarning ekran vositalariga bo'lgan qiziqishining ortishi ularning nutqiy faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat oila va maktab o'rtasidagi pedagogik hamkorlikni yanada mustahkamlash, ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligini oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni shakllantirishda oilaviy tarbiyaning pedagogik imkoniyatlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslash, oila va maktab hamkorligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- yozma nutq tushunchasining psixologik-pedagogik mohiyatini yoritish;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqning yosh xususiyatlarini aniqlash;
- oilaviy tarbiya omillarining yozma nutq shakllanishiga ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish;
- tajriba-sinov ishlari asosida oila-maktab hamkorligining samarali shakllarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob'ekti — boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini shakllantirish jarayoni, predmeti esa — ushbu jarayonda oilaviy tarbiyaning pedagogik imkoniyatlari va ularni ro'yobga chiqarish yo'llaridir.

MAVZUGA OID ILMIY ADABIYOTLAR TAHLILI

Nutqning shakllanishi muammosi psixologiya va pedagogika fanida uzoq tarixga ega. L.S. Vigotskiyning fikricha, yozma nutq — bu nutqning eng murakkab shakli bo'lib, u ongli tarzda, ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi va bola tomonidan maxsus o'qitish jarayonida egallanadi. Vigotskiy ta'kidlaganidek, yozma nutq og'zaki nutqdan farqli o'laroq, suhbatdoshning bevosita ishtirokisiz, faqat tasavvur qilingan o'quvchiga qaratilgan holda amalga oshiriladi, bu esa undan yuqori darajadagi mavhum fikrlashni talab qiladi.

D.B.Elkonin va V.V.Davydovning rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasida boshlang'ich sinf davri o'quv faoliyatining shakllanishi uchun sezgir davr sifatida belgilanadi. Ushbu davrda bolaning nutqiy faoliyati o'quv faoliyati bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi, shu sababli oilaviy muhitning o'quv faoliyatiga munosabati bolaning yozma nutqni egallash sur'atiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Vatanimiz pedagogika fanida ham bolalar nutqini o'stirish, ularda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Ko'plab tadqiqotchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni o'stirishning lingvodidaktik asoslarini, mashq turlarini, insho va bayon ishlarini tashkil etish metodikasini ishlab chiqqanlar. Shu bilan birga, oilaviy tarbiya bilan bog'liq tadqiqotlarda ota-onalarning bolalar tarbiyasidagi mas'uliyati, oilada ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirish, bolani mustaqil fikrlashga o'rgatish masalalari alohida o'rganilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida ham oila va bolalar savodxonligi o'rtasidagi bog'liqlikka bag'ishlangan ishlar mavjud bo'lib, ularda "uy savodxonligi muhiti" (home literacy environment) tushunchasi kiritilgan. Ushbu tushuncha oilada mavjud kitoblar soni, ota-onaning bolaga ovoz chiqarib kitob o'qish chastotasi, bola bilan suhbatlashish uslubi kabi omillarni o'z ichiga oladi va bu omillar bolaning maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim davridagi nutqiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq ekanligi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yozma nutqni shakllantirish murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, unda nafaqat maktabning, balki oilaning ham roli beqiyos ahamiyatga ega. Biroq oila va maktab hamkorligini amaliy jihatdan tashkil etishning aniq mexanizmlari, ota-onalarga mo'ljallangan metodik tavsiyalar hozirgacha yetarli darajada ishlab chiqilmagan, bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Nazariy metodlar qatoriga mavzuga oid psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish kiradi. Empirik metodlar sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma ishlarini (bayon, insho, diktant) kuzatish va tahlil qilish, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish, o'qituvchilar bilan suhbat, shuningdek pedagogik tajriba-sinov ishlari qo'llanildi.

Tajriba-sinov ishlari uchta asosiy bosqichda tashkil etildi. Aniqlovchi bosqichda o'quvchilarning yozma nutq darajasi boshlang'ich diagnostika orqali aniqlandi, shuningdek ota-onalar bilan o'tkazilgan so'rovnoma yordamida oiladagi nutqiy-tarbiyaviy muhit holati o'rganildi.

So'rovnoma savollari oilada kitob mavjudligi va ularning miqdori, ota-onaning bolaga kitob o'qib berish chastotasi, bola bilan kunlik muloqotga ajratiladigan vaqt, uy vazifalarini bajarishda ota-onaning ishtiroki, bolaning ekran vositalaridan foydalanish vaqti kabi

ko'rsatkichlarni qamrab oldi. Shakllantiruvchi bosqichda tanlangan sinflarda oila va maktab hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan tizimli tadbirlar — ota-onalar uchun amaliy seminarlar, "Oilada nutq madaniyati" mavzusidagi uchrashuvlar, bolalar bilan birgalikda bajariladigan ijodiy topshiriqlar (kundalik yuritish, oilaviy voqealar haqida qisqa hikoya yozish, o'qilgan kitob yuzasidan fikr bildirish) joriy etildi. Nazorat bosqichida esa dastlabki va yakuniy natijalar qiyoslandi, olingan ma'lumotlar statistik jihatdan qayta ishlandi va tahlil qilindi.

TADQIQOT NATIJALARI

O'tkazilgan kuzatish va so'rovnoma natijalari oilaviy tarbiya muhiti bilan o'quvchilarning yozma nutq darajasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, uyda muntazam kitob o'qish an'anasi mavjud, ota-onasi bilan kundalik suhbatlashish imkoniyatiga ega bo'lgan o'quvchilarning yozma ishlarida fikrning izchilligi, so'z boyligi va gap tuzilishining to'g'riligi nisbatan yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etdi. Bunday o'quvchilar bayon va insho yozishda o'z fikrlarini erkin, mantiqiy ketma-ketlikda ifodalay oldilar, lug'at boyligi kengroq bo'lib, murakkab gap qurilmalaridan foydalanish ko'nikmasi yaxshiroq shakllangan edi.

Aksincha, oilaviy muloqot cheklangan, uyda kitobxonlik madaniyati shakllanmagan sharoitda tarbiyalanayotgan o'quvchilarning yozma ishlarida gap tuzilishidagi izchillik yetishmasligi, so'z boyligining torligi, imlo va grammatik xatolarning ko'proq uchrashi, fikrni tugallanmagan holda bayon etish kabi kamchiliklar aniqlandi. Bunday o'quvchilarda, shuningdek, yozma topshiriqlarni bajarishga nisbatan qiziqishning pastligi, o'z fikrini yozma shaklda ifodalashdan cho'chish holatlari ham kuzatildi.

Ota-onalar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik ota-onalar bolalarining maktabdagi o'qish-yozish faoliyatiga e'tibor qaratga-da, ularning aksariyati bolaning yozma nutqini rivojlantirish bo'yicha maxsus pedagogik bilim va ko'nikmalarga ega emas. Ayrim ota-onalar bu vazifani to'liq maktab zimmasiga yuklab, uyda bolaning nutqiy faoliyatini rag'batlantirishga yetarlicha vaqt ajratmasligi aniqlandi. Shu bilan birga, tajriba-sinov davomida ota-onalar bilan olib borilgan maqsadli ishlar natijasida oilalarning katta qismida bola bilan muloqot sifatini oshirish, birgalikda o'qish va yozish faoliyatini tashkil etishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortganligi qayd etildi.

Shakllantiruvchi tajriba yakunida o'tkazilgan yakuniy diagnostika natijalari tajriba guruhi o'quvchilarida yozma nutq ko'rsatkichlarining nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Xususan, oila bilan tizimli hamkorlik olib borilgan sinflarda o'quvchilarning yozma ishlaridagi mantiqiy izchillik, lug'at boyligi va grammatik to'g'rilik ko'rsatkichlari ijobiy tomonga o'zgardi, bu esa oila va maktab hamkorligining yozma nutqni shakllantirishdagi samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqladi.

NATIJALARNING MUHOKAMASI

Olingan natijalar tahlili oilaviy tarbiyaning yozma nutqni shakllantirishga ta'siri bir necha yo'nalishda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Birinchidan, oilada shakllangan nutqiy muhit — ota-onaning nutq madaniyati, so'z boyligi, gapirish uslubi — bola uchun tabiiy til namunasi vazifasini o'taydi. Bola ongsiz ravishda ota-onasining nutqiy xatti-harakatlarini o'zlashtiradi, bu esa uning keyinchalik yozma nutqida ham aks etadi.

Ikkinchidan, oilada kitobxonlik an'anasining mavjudligi bolaning passiv va faol lug'at zahirasi boyitadi, matn tuzilishi, syujet rivoji, fikrni bayon etish uslublari haqida intuitiv tasavvur shakllantiradi. Ota-ona tomonidan ovoz chiqarib o'qib berilgan ertak va hikoyalar bola ongida "to'g'ri" nutq namunasi sifatida saqlanib qoladi va u yozma nutq faoliyatida ushbu namunalarga tayanadi.

Uchinchidan, oilada bolaning fikrini erkin ifodalashiga imkon beruvchi hurmatli, quvvatlovchi muhitning mavjudligi uning o'z fikrini yozma shaklda ifodalashdan qo'rqmasligiga, ijodiy jasoratga ega bo'lishiga xizmat qiladi. Aksincha, tanqidiy, cheklovchi muhitda bola xato qilishdan qo'rqib, o'z fikrini erkin ifodalay olmaydi, bu esa uning yozma nutqidagi ijodiy erkinlikni cheklaydi.

Shu o'rinda oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikning ayrim samarali shakllarini alohida ta'kidlash lozim. Bunga ota-onalar uchun tashkil etiladigan amaliy seminar va treninglar, "oilaviy o'qish kechalari", bola bilan birgalikda kundalik yuritish, oilaviy voqealar asosida qisqa matnlar tuzish, maktab kutubxonasi bilan oilaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi tadbirlarni kiritish mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchi tomonidan ota-onalarga bola nutqini rivojlantirish bo'yicha aniq, amaliy tavsiyalar (masalan, kuniga kamida 15-20 daqiqa birgalikda o'qish, bolaning kundalik voqealarini so'zlab berishini so'rash va uni yozib qo'yishga undash) berilishi muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalarning oilaviy muloqotga ta'sirini ham inobatga olish zarur. Ota-onalarning bolalar bilan jonli muloqotga ko'proq vaqt ajratishi, ekran vositalaridan foydalanishni oqilona cheklashi yozma nutqni rivojlantirishning muhim sharti sifatida baholanishi lozim.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni shakllantirish murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, unda maktab ta'limi bilan bir qatorda oilaviy tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Oilada shakllangan nutqiy muhit, kitobxonlik madaniyati, ota-ona bilan muloqot sifati o'quvchining yozma nutq darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotga tatbiq etish maqsadida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

— ota-onalar uchun bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha muntazam amaliy seminarlar tashkil etish;

— oilada kunlik birgalikda o'qish va suhbatlashish an'anasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish;

— bolaga uy sharoitida kundalik yuritish, qisqa hikoya va xat yozish kabi ijodiy topshiriqlarni tavsiya etish;

— maktab va oila o'rtasida doimiy pedagogik aloqani yo'lga qo'yish, o'qituvchining ota-onalarga individual tavsiyalar berishini tizimlashtirish;

— oilada raqamli vositalardan foydalanishni oqilona tartibga solish, jonli muloqot uchun vaqt ajratish.

Xulosa qilib aytganda, oila va maktabning uzviy hamkorligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni samarali shakllantirishning eng muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan izchil va maqsadli ishlar nafaqat o'quvchining nutqiy madaniyatini oshiradi, balki uning umumiy shaxsiy va intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vygotskiy L.S. Mishlenie i rech. — M.: Labirint, 1999.
2. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. — M.: Akademiya, 2007.
3. Davydov V.V. Teoriya razvivayushchego obucheniya. — M.: INTOR, 1996.
4. Ushinskiy K.D. Rodnoe slovo. Pedagogicheskie sochineniya. — M.: Pedagogika, 1988.

5. Сухомлинский V.A. Bolaga qalb berish. — Toshkent: O'qituvchi, 1980.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha va maktab ta'limi tizimini rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari.
8. Boshlang'ich ta'lim metodikasi: darslik / mualliflar jamoasi. — Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
9. Ona tili va o'qish savodxonligi o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy-metodik qo'llanmalar.
10. Oilaviy tarbiya asoslari: pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan. Ilmiy-uslubiy tavsiyalar.
11. Bola nutqini rivojlantirishda oila va maktab hamkorligi masalalariga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.
12. Pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy jurnallar va ilmiy-metodik risolalar (boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha).